

„ODSUN“ NĚMCŮ V ČESKÉ VZPOMÍNKOVÉ KULTUŘE

Sandra Kreisslová (Katedra psychologie PEF ČZU v Praze)

Předkládaná studie se zabývá otázkou, jak se v české společnosti zachází s tématem poválečné nucené migrace německy hovořícího obyvatelstva. Působení Němců v českých zemích bylo řadu let vytěšňováno jak z „velké historie“, tak historického vědomí obyvatel. Teprve po pádu komunistického režimu v Československu se otevřel prostor pro rozpravu nad historií česko-německého soužití a jeho tragickým koncem po roce 1945, přičemž obě témata dodnes vyvolávají mnoho sporů a odlišných interpretací. Postupně se tak začala také v České republice formovat vzpomínková kultura reflektující dějiny a kulturu českých Němců.

Pojem „vzpomínková kultura“ zde chápu shodně s německým historikem Hansem G. Hockertsem (2002: 41) jako souhrnné označení pro veškeré možné projevy veřejného zacházení s minulostí nevědeckého charakteru. Dle autora tak vzpomínková kultura stojí v protikladu k historiografii a odlišuje se také od přímé zkušenosti pamětníků. „Českou vzpomínkovou kulturu“ považuji za konstrukt vytvářený ve vzájemné interakci různých sociálních skupin, které disponují specifickou kolektivní pamětí. Tyto skupiny mohou mít značně odlišné až protichůdné představy o minulosti, jejichž prosazování ve veřejném prostoru může vést ke sporům a konfliktům, jak se ukazuje také v případě vzpomínání na traumatickou událost „odsunu“.¹

V následujících řádcích se pokusím stručně postihnout vývoj a proměny oficiálních politických postojů k poválečné situaci v českých zemích. Současně budu sledovat různé formy veřejného připomínání a znovuožívání německé historie iniciované „zdola“, které následně blíže rozeberu na příkladu tzv. brněnského pochodu smrti. K tomuto účelu využívám poznatků ze zúčastněného pozorování ze dvou po sobě následujících ročníků *Poutě smíření* (2015, 2016) a z polostrukturovaných rozhovorů s iniciátory a účastníky této akce. Dále čerpám z oficiálních dokumentů vydaných různými zainteresovanými skupinami a z mediálních výstupů, které se událostem okolo „brněnského pochodu“ věnují.

Zamlčovaná německá minulost

Když před více než devadesáti lety francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1925) poprvé formuloval svou

tezi o sociálně podmíněném vzpomínání, popsal současně také proces zapomínání.² Jestliže jsou dle Halbwachse obrazy minulosti v paměti určovány přítomným sociálním rámcem (*cadres sociaux*), znamená to zároveň, že v zapomnění upadají uplynulé události, které se o takový rámeček v přítomnosti opírat nemohou. Německá kulturoložka Aleida Assmannová považuje zapomínání za pevnou součást vzpomínání, neboť „vzpomínat lze pouze za předpokladu, že umíme také zapomínat, což činíme běžně a neúmyslně již odjakživa“ (Assmann 2006: 104). Paměť veškeré informace uchovávat nedokáže, ztráta vzpomínek a zkušeností tak z tohoto pohledu představuje přirozený proces. Paměť navíc reaguje vždy na potřeby přítomnosti a je také vždy úzce spjata s individuální a kolektivní identitou. Z těchto důvodů může docházet jak ke spontánnímu, tak k řízenému zapomínání, přičemž selekci či tabuizaci podléhají především události, které jsou zdrojem utrpení a pocitu viny.

V poválečném Československu se proto záhy etabloval velký národní narativ, jenž vycházel z apriorního rozdělení Němců jako viníků a Čechů jako obětí a vítězů. Poválečné nucené vysídlení zhruba tří milionů Němců z Československa se v tomto výkladu dějin ospravedlňovalo s odkazem na předešlé události spojené s obdobím tzv. sudetské krize v pohraničí na konci třicátých let 20. století a následnou německou okupací českých zemí. Mýtus o „spravedlivé odplatě“ byl nakonec zakotven také v československém zákonodárství tzv. amnestijním zákonem z roku 1946, který pachatele poválečného násilí na Němcích zprostil viny.³

Vytváření nové společnosti v pohraničí, spojené s příchodem poválečných osídlenců, tak bylo do značné míry postaveno na „antagonismu“ vůči všemu původně německému. S převzetím moci komunisty v únoru 1948 se tento ostrý protiněmecký diskurz pozvolna mírnil. Jednak stál poválečný nacionalismus v protikladu ke komunistickým režimem proklamovanému socialistickému internacionalismu, jednak se měla vzhledem k ideologii beztrždní společnosti zůstavší německá populace v Československu zrovnoprávnit a začlenit mezi „pracující lid“ (blíže viz Staněk 1993). V návaznosti na nastupující vzájemnou politickou, hospodářskou a kulturní spolupráci

s Německou demokratickou republikou (NDR) začala Komunistická strana Československa pěstovat dvojí propagandistický obraz Němců. Zatímco západní Němci se stali ztělesněním západního imperialismu a sudetoněmeckého revanšismu, východní Němci byli považováni za bratry ze spřáteleného východního bloku. Obdobně jako v NDR tamní Jednotná socialistická strana Německa prosazovala nekompromisní asimilaci tzv. přesídlenců a tabuizaci „odsunu“, neboť nemohla některé státy socialistického tábora postavit do role viníků, uplatňovala rovněž československá vláda v tomto ohledu strategii represivního zapominání (Assmann 2006: 105).

Vzpomínky na minulost německých obyvatel v tomto období ztratily svůj sociální rámec, jejich veřejná artikulace nebyla možná. Přímí svědci předválečných a poválečných událostí o svých vzpomínkách mluvit nemohli (a v některých případech ani nechtěli, ať už z důvodu bolesti, nebo pocitu viny, který s sebou nesli), následující „socialistická“ generace se o životě Němců v českých zemích dozvíдалa jen stěží. Navíc bylo historické vědomí české společnosti zasaženo tendenčním výkladem dějin. Státem podporovaný legitimační diskurz však měl i své konkurenty. Otázka „odsunu“ Němců se krátce otevřela v obrodném období Pražského jara, následně pak v československých disidentských a exilových kruzích.⁴ Kritické úvahy o provedení poválečného transferu si však našly jen úzký okruh posluchačů, širší veřejnosti zůstaly skryty a česká kolektivní paměť tak nadále trpěla „*sociální amnézií*“ (Burke 2006: 63–64).

„Znovuobjevený odsun“ – komplikovaná cesta vyrovnávání se s traumatickou minulostí

Až proces demokratizace Československa umožnil zpracování také té stránky historie, která měla být zapomenuta. Téma nuceného vysídlení Němců otevřel záhy po listopadových událostech 1989 Václav Havel, který odsoudil „odsun“ jako nemorální čin, čímž šokoval značnou část veřejnosti. Zavedený schematicky pojatý obraz Němců se tehdy dočkal své proměny, dříve jasným pachatelům se náhle přisoudila role obětí, což mnoho lidí znepokojovalo. Prolomilo se tím několik desítek let trvající mlčení o relativně nedávné minulosti a rozvinuly vášnivé diskuze nad tím, jak se stíny vlastní moderní historie naložit.

S notnou dávkou zjednodušení lze říci, že v rámci historicko-politických debat v devadesátých letech 20. sto-

letí fungovaly a vzájemně si konkurovaly dva přístupy, které se formovaly již v prostředí předlistopadového disentu. Na jedné straně stála nekompromisní snaha o kritické vypořádání s poválečným řešením tzv. německé otázky a náprava křivd, které byly touto nucenou migrací způsobeny. Aktéři tohoto tábora však leckdy užívali slovních obrátů a informací vypůjčených z vyhnaneckého diskurzu⁵, a také proto působili na českou veřejnost až příliš radikálně. Na straně druhé se prosazovaly tendence hájit „české národní zájmy“ a flagelantský a moralizující způsob odmítat s odkazem na to, že „odsun“ byl odpovědí na „mnichovský diktát“, okupaci a nacistický teror. Jedním z plodů takto laděné interpretace dějin a politiky paměti se stala na počátku milénia vydaná „školní příručka“ *Rozumět dějinám* (2002), která vznikala na objednávku české vlády a měla přispět k homogenizaci české kolektivní paměti. Kontroverzní publikace v době zintenzivnění debaty o poválečném vysídlení a značné politizace tématu předložila oficiálně uznávaný výklad česko-německých vztahů, který v historickém příběhu znovu připomněl především vinu a odpovědnost Němců. Jediný „správný“ pohled na česko-německou minulost se pokusili podpořit také čeští zákonodárci přijetím kontroverzního *Zákona o zásluhách Edvarda Beneše*⁶ (blíže např. Arburg – Staněk 2010a: 220–247; Tomášek 2004: 129–154; Kopeček – Kunštát 2003: 293–318).

Politicky vysoce instrumentalizovaným tématem se stala především otázka tzv. Benešových dekretů, která do česko-německých relací dlouhé roky vnášela napětí. Potřeba řešit vzájemné spory a křivdy vyvěrající z minulosti se na mezinárodní úrovni projevila skrze dvě bilaterální smlouvy z let 1992 a 1997, které svým obsahem vybízely k uplatnění principu „tlusté čáry za minulostí“ a orientace do budoucnosti.⁷ Na domácí půdě probíhaly v této době diskuze o české poválečné historii poměrně vyhroceně a toto téma se z politického diskurzu nevytratilo ani po samotném přijetí *Česko-německé deklarace*, která si rovněž vysloužila mnoho kritických hlasů mj. také proto, že nevytvořila prostor pro hlubší reflexi minulosti a odsouvala vypořádání se s „odsunem“ (Šmídová 2010: 60). Především v souvislosti s výroky různých politických představitelů, kteří využívali minulosti jako zbraně v politických debatách ve snaze ovlivnit veřejné mínění, se problematika česko-německých vztahů z let 1938 až 1946 znovu a znovu vynořovala a sdělovací prostředky jí v tomto ohledu také věnovaly náležitou pozornost.

Odraz těchto „velkých národních“ diskuzí v mínění obyvatel České republiky je možné vysledovat z demoskopických dat, jež pravidelně předkládá Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM).⁸ Až do roku 2005 se k zachování platnosti prezidentských dekretů opakovaně přikláněly zhruba dvě třetiny obyvatel. Tento dlouhodobý názorový trend lze mj. přisoudit také probíhajícím přístupovým jednáním České republiky do Evropské unie, během nichž se debata kolem „Benešových dekretů“ opět vyostřila. Jablkem sváru se tehdy stala otázka, zda by vstup českého státu měl být podmíněn jejich zrušením. Ostré diskuze se odehrávaly jak na české, tak německé straně, poslanci Evropského parlamentu z bavorské Křesťansko-sociální unie dokonce hlasovali proti vstupu České republiky do unie. Reakce českých politických reprezentantů byly navíc ovlivněny parlamentními volbami v roce 2002, během kterých se více než kdy jindy ozývaly „národovecké“ hlasy. Původně česko-německé (rakouské) téma tak na půdě Evropského parlamentu přerostlo v multilaterální „problém“, jehož řešením se stal tzv. Froweinův posudek (blíže viz Domnitz 2007). Po vstupu České republiky do Evropské unie „zápas o dekrety“ poněkud utichl a v roce 2005 se vláda premiéra Jiřího Paroubka dokonce rozhodla ke vstřícnému gestu vůči německým antifašistům. Omluvou československým odpůrcům nacismu německého původu zaznamenal vládní postoj k poválečné historii přece jen jistou proměnu. Diferenciovanější pohled na skupinu československých Němců umožnil symbolickou nápravu křivd, která proběhla prostřednictvím oficiální rehabilitace německých antifašistů a finanční podpory doprovodného vládního projektu *Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu*.⁹

V následujících letech (2006–2013) se podle výzkumů CVVM prokázal snižující se počet obyvatel, kteří se přikláněli k zachování „Benešových dekretů“ (vyjádřilo se tak vždy přibližně 50 % dotazovaných). Současně stoupal také počet jejich odpůrců (v roce 2013 to bylo 14 %). Odlišný byl v tomto ohledu rok 2009, kdy se téma dekretů politicky instrumentalizovalo v souvislosti s ratifikací Lisabonské smlouvy. Tehdejší prezident Václav Klaus podmínil podpis smlouvy udělením výjimky z *Lisťiny základních práv EU* pro Českou republiku, aby tak zaručil neměnnost dekretů. Celá kauza byla mediálně sledována a odrazila se také v mínění obyvatel. Průzkumy v této době prokázaly návrat k postojům před rokem 2005 (65 % dotazovaných se vyslovilo pro platnost

dekretů, 8 % proti). Naposled se pak v České republice otázka dekretů znovu otevřela v předvolební kampani během prvních přímých voleb prezidenta republiky na přelomu let 2012/2013, stávající trend pozvolného snižování zastánců dekretů mezi obyvateli však tato diskuze významněji neovlivnila. Poznatky z posledního empirického šetření v roce 2013 rovněž ukázaly, že názorová diverzita panovala především z hlediska věkové struktury dotazovaných. Zatímco respondenti nad 60 let téměř ze dvou třetin s existencí dekretů souhlasili, ze zástupců mladších generací do 29 let byla téhož názoru necelá třetina a více než polovina mladých dotazovaných nejevila o tuto etapu česko-německých dějin zájem. Na straně druhé lze už od devadesátých let sledovat, že jsou to často právě mladí lidé, kteří diskuzi o česko-německém soužití se zájmem otevírají a hledají (své) německé kořeny (v) regionu. Díky časovému a emocionálnímu odstupu a socializaci v odlišných společenských podmínkách jsou schopni kritičtějšího pohledu a rozmělnějí vyhraněné postoje k jinak kontroverzním tématům „odsunu“ a „Benešových dekretů“.

Zpřítomňování německé minulosti v současné České republice

Enormní zájem o paměť a vzpomínání jak odborné, tak širší veřejnosti zaznamenávají západní země od osmdesátých let 20. století. Nebývalá pozornost, které se těmto fenoménům dostává, je vysvětlována různě. V odborné literatuře je v první řadě zmiňována postupná ztráta generace zážitku (*Erlebnisgeneration*), pro niž byly události druhé světové války a holocaustu žitou zkušeností. Za další je to technologický vývoj, který umožnil snadné zaznamenávání a v podstatě neomezené ukládání vzpomínkového materiálu (srov. Echterhoff – Saar 2002: 13; Berek 2009: 11–12).

V České republice, obdobně jako i v dalších zemích bývalého východního bloku, zájem o svědectví pamětníků vzrostl v souvislosti s koncem studené války. Započalo „*tání zamrzlých vzpomínek*“ (Assmannová in Hojda 2008) a ke slovu se dostaly také skupiny, které byly v předchozích letech z „velkých dějin“ vyloučeny. Podat informaci o vlastní prožité historii se tak rozhodli i zástupci německé menšiny, kteří již v devadesátých letech zveřejnili knihu *Svědkové zamlčené minulosti* (1995) obsahující několik desítek autobiografických příběhů, které přibližovaly život českých Němců v poválečném

a komunistickém Československu (Kreisslová – Novotný 2015). Postupně vzniklo několik dalších výstavních a publikačních projektů založených na vzpomínkách a životních příbězích tohoto obyvatelstva (např. Lindner – Malecha 2013; Laurin – Nováková – Petrásková 2016), autoři německého či česko-německého původu vydávali též memoárovou literaturu (např. Piverka 2006; Škrábek 2016). Jednotlivci se pak v roli pamětníků účastní různých diskuzí a projektů zachycujících tzv. malé dějiny, jejichž pochopení může stále ještě běžet i skrze komunikativní paměť přímých svědků doby.

Do obdobných aktivit významně vstupují i další zainteresovaní aktéři, kteří usilují o novou interpretaci poválečné rozluky Čechů a Němců a veřejnou artikulaci po desetiletí konzervovaných historických traumat. Trend odkrývání minulosti se v současné době považuje za fenomén, jenž obecně souvisí s krizí modernity a postmoderním hledáním kořenů. V případě tzv. Sudet je však tento proces složitější. Narušením kontinuity sociálního vývoje nedobrovolnou migrací německých obyvatel došlo ke zpretrhání původních vazeb a současní obyvatelé musí paměť místa pracně „znovuobjevovat“. Nebude snad přehnané tvrdit, že tyto aktivity od devadesátých let 20. století zažívají „boom“. Dokládá to celá řada nově vzniklých občanských sdružení a iniciativ, které společně vytvářejí nestátně formovanou vzpomínkovou kulturu česko-německého soužití. Pomyslné prvenství na tomto poli drží pražské občanské sdružení Antikomplex, které v roce 1998 založila skupina mladých studentů inspirovaných dílem disidenta Petra Příhody.¹⁰ Velký ohlas zaznamenala zejména jejich dvojjazyčná putovní výstava *Zmizelé Sudety*, která je od roku 2002 prezentována jak v České republice, tak i za jejími hranicemi. Výstava prostřednictvím komparace dobových a současných fotografií zachycuje proměnu pohraničí českých zemí po roce 1945. Německá minulost tak mohla být poznávána skrze změny a jejich důsledky pro „sudetskou“ krajinu. Tato neútočná forma prezentace citlivé a mnohdy výbušné problematiky se pro část veřejnosti ukázala jako přijatelná.¹¹

Významnou roli v institucionalizaci kulturní paměti českých Němců má v budoucnu sehrávat muzeum v Ústí nad Labem. V roce 2006 založená vědecká a kulturně vzdělávací společnost Collegium Bohemicum již dlouhodobě usiluje o vznik první stálé expozice k dějinám a kultuře německy hovořícího obyvatelstva v českých zemích, která se v současné době nachází v závěrečné fázi reali-

zace (blíže viz Muralová – Šícha 2012: 151–165). Tuto funkci v regionálním měřítku již z části zastávají některá muzea v pohraničí, která se formou stálých expozicí a krátkodobých výstav věnují např. lidové kultuře dřívějších obyvatel daných regionů. Přímou v postižených oblastech dále vzniklo a nadále vzniká mnoho občanských iniciativ¹², jejichž „znovuobjevování“ německé minulosti a kultury často probíhá skrze zapojení místních pamětníků, ale též vysídlených Němců, čímž získává transnacionální charakter. Po roce 1989 zesílil tzv. domovský turismus (*Heimattourismus*) bývalých německých obyvatel „Sudet“, kteří individuálně či organizovaně navštěvovali (a dodnes, byť již v omezenější míře stále navštěvují) svá rodiště. Nebylo ojedinělé, že němečtí rodáci byli zváni k různým aktům kolektivního vzpomínání (pamětní akce, poutě, výstavy) a jejich vzpomínková vyprávění či v archivech a muzeích uchovávaná kulturní paměť posloužila případným zájemcům při rekonstrukci předválečné minulosti různých pohraničních regionů a lokalit. Rovněž renovace drobných sakrálních památek, kostelů či německých hrobů probíhala v mnohých případech za spolupráce s německými partnery.

Němečtí vysídleni navštěvovali také místa, kde došlo k násilným perzekucím německého obyvatelstva během tzv. divokého odsunu (blíže viz Arburg – Staněk 2010b; Staněk 2005), aby si zde připomínali oběti těchto tragických událostí. Na povrch začaly vyplouvat temné stránky poválečné minulosti, které byly v České republice dlouhá léta zahaleny tichem. Rozpohyboval se tak proces, který A. Assmannová označuje jako dialogické vzpomínání (*dialogisches Erinnern*), během kterého se různá společenství vyrovnávají se dvěma odlišnými národními pohledy na sdílenou historickou minulost (Assmann 2013: 195–203). Tento proces není ani pro jednu zúčastněnou stranu bezbolestný, paměť obětí zde naráží na paměť pachatelů a rozbíjí zakořeněné struktury (ne)vzpomínání. Na přenášení těchto historických traumat do přítomnosti část veřejnosti reaguje mimořádně citlivě. Během debat a střetů se vynořují rozporuplné interpretace historie, dohady často panují nad počtem obětí a vlastním průběhem těchto tragických událostí. Odlišné strategie zacházení s minulostí – vzpomínat versus mlčet – se projevují např. „bojem o památníky“. Nesouhlas s výstavbou pietních míst v podobě pamětních desek, pomníků či křížů, jež vznikají na popud německých vysídlenců a lokálních aktivistů, je vyjadřován různě. V extrémních případech se

vzpomínkové objekty odstraňují, ničí nebo se staví pomníky protestní, jak bylo možné sledovat v případě výstavby Kříže smíření na Bukové hoře na Broumovsku nebo železného kříže na louce Budínka na Jihlavsku. Zřizování pamětních desek také často provází vyjednávání o sémantickém obsahu nápisů, který by byl akceptovatelný pro obě strany. Na postoloprtském kříži věnovanému obětem poválečné perzekuce proto nestojí nic o „německých obětech“ ani „masakru“, jak bylo původně zamýšleno ze strany německých aktérů. Nakonec se místní zastupitelstvo rozhodlo pro neutrálnější nápis, jehož znění je: „Všem nevinným obětem postoloprtských událostí z května a června 1945“. Na příkladu jedné z dalších tragických poválečných událostí, tzv. brněnském pochodu smrti, se nyní pokusím ukázat různé praktiky vzpomínání na traumatizující minulost, a přiblížit tak proces budování vzpomínkové kultury „odsunu“ v prostředí města Brna.

„Brněnský pochod smrti“ a vzpomínková kultura

Specifické místo v kulturní paměti bývalých i současných obyvatel Brna zaujímají události spojené s poválečným nuceným vysídlením více než dvaceti tisíc německy hovořících obyvatel z města Brna a jeho okolí. Během této vysídlovací akce, která se uskutečnila v noci z 30. na 31. května 1945, bylo německé obyvatelstvo, složené převážně z žen, dětí a starých lidí, směřováno v peším pochodu za asistence ozbrojeného doprovodu k rakouské hranici. V průběhu a na následky tohoto pochodu došlo k velkému počtu úmrtí v řadách vyháněných obyvatel a do kolektivní paměti vysídlených Němců se zapsal jako „brněnský pochod smrti“.

Po desetiletí tabuizace v době komunismu, kdy se o „brněnském pochodu“ diskutovalo pouze v exilu nebo v brněnském disidentském prostředí, můžeme od devadesátých let 20. století sledovat nebývalý nárůst zájmu o tuto událost jak ze strany politických, vědeckých a kulturních elit, tak ze strany širší veřejnosti především z řad mladé generace. Tento proces byl doprovázen tradováním různých mýtů a střetem různých často velmi odlišných a vzájemně se rozporujících reprezentací minulosti. Bez nadsázky lze v této souvislosti hovořit o „znovuoživení“ a volném pokračování příběhu „brněnského pochodu“, kdy k původní události z roku 1945 se vedle neutuchající diskuze o tom, „jak to bylo a co se přihodilo“ přidávají různé aktivity a počiny, jež samy o sobě představují zajímavou látku pro další badatelské zpracování.

Již v roce 1990 se k brněnskému vysídlení Němců objevily dva kritické články. V prvním čísle časopisu *Proglas* (1990: 69–80) vyšel článek *My a Němci. Brněnský pochod smrti*, který byl z větší části založen na vzpomínkových vyprávěních německých účastníků tohoto pochodu. Předestřel tak vysoce emočně zabarvený obraz plný násilí a brutality, kterému byli vyhnanci ze strany českého doprovodu během pochodu vystaveni. Druhým zásadním článkem byla „reportáž“ česko-německého publicisty a spisovatele Oty Filipa *Mlčící mrtví pod jeteřlinou Pohořelic*, která vyšla v příloze časopisu *Reportér* (1990). Na základě těchto textů – které však do značné míry kopírovaly výklad události vycházející z prostředí vysídleneckých organizací v Rakousku a Německu – byl přece jen oživen zájem o problematiku „brněnského pochodu“, která tak přestala být tabu (Kovařík 2005: 65).

Filipův článek byl ovšem významný také pro hledání a dokumentaci míst této poválečné perzekuce. Autor totiž ve své rekonstrukci událostí z konce května 1945 označil domnělé místo masového hrobu stovek brněnských Němců na okraji Pohořelic. Z iniciativy rakouského Černého kříže (nevládní organizace zabývající se péčí o hroby padlých vojáků a civilních obětí války) byl v těchto místech v roce 1992 vztyčen železný kříž, který se pro skupinu vysídlených brněnských Němců stal významným místem paměti, odkazujícím na oběti tohoto pochodu. Dalším pietním místem se stala zahrada augustiniánského kláštera na Mendlově náměstí, kde byl u příležitosti padesátého výročí „brněnského pochodu“ z iniciativy Bruny, vysídleneckého Domovského spolku Brňanů, odhalen pamětní kámen s dvojjazyčným nápisem připomínající neblahou událost. Ani toto místo nebylo náhodné, v okolí pomníku na Mendlově náměstí bylo seřadiště Němců před jejich vyvedením z města. Tyto památníky budou v dalších letech hrát aktivní roli také v procesu vyrovnávání se a zpracování traumatické minulosti ze strany současných obyvatel Brna.

Aktivity připomínající dříve tabuizovanou poválečnou minulost Brna však byly v prvních polistopadových letech většinou českou veřejností přijímány spíše se zdrženlivostí a rezervovaností (Kovařík 2005: 65). Příčiny tohoto postoje lze mj. hledat v poměrně vyostřených počátečních debatách, při nichž necitlivý jazyk kritiků poválečného násilí zůstával pro běžnou populaci nepřijatelný. Od devadesátých let se setkáváme také s „obranou reakcí“ reagující na otevírání kauzy poválečného

„odsunu“, kterou v Brně reprezentovali dva historikové – pamětníci, Vojtěch Žampach a Silvestr Nováček. Ve svých studiích, shodně vydaných v roce 1996, oba autoři odmítli snahu o revizi poválečného vysídlení brněnských Němců. Naopak tehdejší postup obhajují a ospravedlňují. Někteří oponenti ovšem poukázali na skutečnost, že oba historikové byli před rokem 1989 úzce spojeni s komunistickou ideologií, z čehož měl vycházet také jejich „politický“ postoj k této problematice, v němž jen v podstatě obhajují „národovecké“ tradice a vedou polemiku s kritikou poválečného „odsunu“.

Při uvedených prvopočátečních debatách sehrál významnou roli také již zmíněný krajanský spolek Bruna, který měl úzké napojení na jednu z institucí brněnské německé menšiny – Německý jazykový a kulturní spolek Brno. O propagaci události poválečného „brněnského pochodu“ se postaral prostřednictvím publikace *Němci ven! Die Deutschen raus!*, která vyšla v roce 1998 nejprve v Německu a o tři roky později také v České republice. Kniha představuje značně tendenční a jednostranné dílo, založené na selektivní sbírce svědectví německých pamětníků a doplněné o některé značně sporné interpretace vysvětlující pozadí popisovaných událostí. Vzbudila však poměrně značný ohlas, zejména u části mladé generace. Jistou přitažlivost si získala zvláště odhalením a popsáním mimořádné krutosti a násilí, stejně jako různými konspiračními úvahami nad politickou odpovědností za tyto události. Platí to také pro rozsáhlou předmluvu, které se ujal slovenský historik Ján Mlynárik (Dvořák 2010: 92; Kovařík 2005: 66–67).

Z výše uvedeného přehledu je patrné, že zejména v devadesátých letech 20. století byla společnost v názoru na poválečný „odsun“ v Brně značně rozdělena. Platí to také pro literární produkci z této doby. Při její bilanci můžeme konstatovat, že ani jeden z konkurenčních přístupů zabývající se touto tematikou si nedokázal uchovat potřebný odstup a nestrannost. Více než k vypořádávání se s danou událostí vedly tyto diskuze k polarizaci laické i odborné veřejnosti. Do rámce rozděleného pohledu na minulost patří i událost, která v letech 2000–2001 značně zasáhla do společenské debaty o nuceném vysídlení brněnských Němců. Byla to tzv. kauza omluvy za vyhnání, kterou v roce 2000 iniciovalo občanské sdružení Mládež pro interkulturní porozumění (MIP), složené převážně ze studentů brněnských vysokých škol. Právě v roce 55. výročí „brněnského pochodu“ uspořádalo

toto sdružení vzpomínkovou akci u pamětního kamene na Mendlově náměstí, kde se podle tiskové zprávy sešla necelá stovka lidí. Zatímco vzpomínkový akt proběhl bez výraznějšího mediálního zájmu, značnou diskuzi vyvolala výzva sdružení k tehdejšímu magistrátu města Brna, aby se tento orgán jako nástupce někdejšího Národního výboru, zodpovědného za tehdejší události, oficiálně omluvil za „odsun“ brněnských Němců. Iniciátory výzvy byli mladí lidé, jejichž věk nepřesáhl 23 let, podpory se jim však dostalo od některých předních akademických a kulturních osobností Brna, včetně několika tehdejších vrcholných politiků.¹³

Výzva MIP si získala poměrně značnou publicitu nejen v českém tisku, ale i za hranicemi, a to zejména v německých médiích. Jak však ukázal další vývoj, zůstala jen malou epizodou a nedošla svého původního uplatnění. Svoji vinu na tom ovšem neslo i samotné sdružení, které se místo seriózní diskuze snažilo o co největší medializaci kauzy. Značně se pak zdiskreditovalo, a to zvláště u akademické obce, reprodukcí některých konspiračních teorií a nesmyslných údajů i nekritickým převzetím interpretace, pojmového aparátu a terminologie pocházející z vyhnaneckého diskurzu. Takto postupovali zástupci sdružení nejen při psaní výzev určených radním, ale i v některých textech publikovaných v médiích. Tak např. v Literárních novinách v roce 2001 vyšel článek *Evakuace, nebo etnická čistka?*, kde jeho autoři Ondřej Liška a Martin Konečný píšou o „brutální etnické čistce“ a „kruté genocidní akci“, která způsobila smrt několika tisícům lidí. V podobném duchu se nesla také nejvýraznější aktivita sdružení ve věci poválečného vysídlení brněnských Němců, což byla organizace výstavy v Muzeu romské kultury v Brně (Dvořák 2010: 91).

Stejně rozpačité bylo v kauze „omluvy“ nakonec i vyjádření brněnské radnice. Radní nechtěli o této věci sami rozhodnout, nechali proto zřídit pracovní skupinu odborníků, která měla za úkol tyto události nejprve „objektivně“ posoudit a podat o nich zprávu. Magistrátní pracovní skupina byla vedená radním Jiřím Löwem a složená z různorodé společnosti historiků, archivářů nebo pamětníků, včetně zástupkyně Německého kulturního sdružení Dory Müller nebo člena předsednictva Svazu nuceně nasazených Jana Vojty. Komise se však ve své činnosti zmožila jen na krátkou zprávu¹⁴, která v podstatě setrvala na obdobných závěrech formulovaných již Žampachem v roce 1996 a nijak významněji se neodklonila

od tradičního pohledu na minulost. Namísto „omluvy“ se tak z oficiálních míst ozvalo „politování“ (blíže viz Kovařík 2005: 67). Přesto tento počín vyvolal ohlas v řadě českých médií a ze strany vysídlených Němců byl tento krok chápán za průlomový. Tehdejší předseda Sudetoněmeckého krajského sdružení Bernd Posselt dokonce prohlásil, že Sudetoněmecký den v roce 2005 by se mohl uskutečnit v Brně (MF DNES – Pavelková 2001). Samotné sdružení MIP ovšem stanovisko radnice považovalo za nedostačující a nepřijatelné, nedosahující ani úrovně vypořádání se s minulostí zakotvené v Českoněmecké deklaraci z roku 1997: *„Radnice měla po více než půl století šanci najít odvahu a nazvat tuto událost pravým jménem – etnickou čistkou a zasadit ji do kontextu tehdejších hrůz. O to více alarmující je skutečnost, že k vyhnání brněnských Němců došlo během tzv. divokého odsunu, který v rámci tzv. poválečných excesů odsoudila i česko-německá deklarace. Brněnští politici si nedovolili jít ani na již oficiálně hájenou hranici politického konsensu mezi našimi politiky.“*¹⁵

Zatímco brněnská radnice učinila jisté, byť pro MIP nedostatečné a pokrytecké gesto, někteří brněnští občané hned po zveřejnění výzvy netajili své rozčarování z takového jednání. Do redakce brněnského periodika *Rovnost* např. telefonovala rozhořčená čtenářka, která podrážděně komentovala fakt, že německé velvyslanectví mělo dát Masarykově univerzitě, kde většina členů sdružení MIP studuje, finanční dar z Humboldtovy nadace (Šenkýř 2005: 5). Tento postoj ukazuje na poměrně rozšířenou snahu označovat některé autory nebo aktivisty, jež jsou kritičtí k poválečnému „odsunu“ nebo více otevření k názorům vycházejících z prostředí vysídleneckých Němců, za tzv. stipendisty (Kopeček – Kunštát 2003: 294) zaplacené z německých peněz. Jinou stereotypní představu, kterou lze v této kauze dokumentovat, představuje názor, že tzv. aktivisté jsou příliš mladí a nezkušení, a snadněji tak podléhají některým vlivům. Do této platformy je možné zařadit i vyjádření jednoho z členů pracovní skupiny magistrátu, představitele Svazu nuceně nasazených Jana Vojtu, jenž se vyjádřil k výzvě, že *„aktivisté zřejmě nejsou seznámeni se všemi okolnostmi událostí“* (Komise shr máží fakta k odsunu Němců 2000: 4).

Nejostřejší kritika „omluvy“ pak zazněla ve *Vyjádření k Výzvě brněnské radnici při 55. výročí tzv. pochodu smrti*, kterou zveřejnila 15. února 2001 brněnská organizace Kruhu občanů ČR vyhnaných v roce 1938 z pohraničí.

Jejich argumentace se neobešla bez nánosu ideologie, zkratkovitého nálepkování a politické instrumentalizace minulosti. Byla založena především na setrvávání výkladu dějinných událostí jako souboru pouhých příčin a následků bez kritického odstupu a v tomto případě i s důrazem na obhajobu ohrožovaných „národních“ zájmů: *„Odsun Hitlerových stoupců a likvidátorů demokratického Československa byl součástí denacifikace, uložené i nám platným mezinárodním právem. Nešlo o etnickou čistku. Antifašisté byli z transferu vyjmuti. Československo obdrželo za spořádaný odsun mezinárodní poděkování od příslušné spojenecké komise. [...] Oživované mnichovanství bohužel i nemálo poznamenalo výzvu MIP. Nezkušeným pisatelům lze snad převzaté hrubé chyby překrucování historie vysvětlit. Pokud však uvedený historický a logický omyl opravdu podporují i někteří představitelé Masarykovy univerzity, je to od nich podle našeho názoru povážlivě neodpovědné a pro nás těžko pochopitelné, zarážející a obzvlášť bolestné. Čsl. občané, vyhnání po roce 1938 z pohraničí Československa se dosud od ‚Landsmanshaftů‘ omluvy nedočkali. [...] Z uvedených závažných důvodů pokládáme ustavičné, další a další řetězové omluvy za dysfunkční. Nepodporují demokratické česko-německé kooperace, ale konfrontace. Historický viník takto svou obět v podstatě stále jen ponižuje.“*¹⁶

Spor, během kterého zazněly různé verze minulosti zainteresovaných skupin a jejich názory, jak se k události „brněnského pochodu smrti“ postavit, nakonec utichl. „Kauza omluvy“ iniciovaná sdružením MIP v dalších letech nakonec vyzněla do ztracena a samotné sdružení přestalo být aktivní. Fenomén „brněnského pochodu“ však nepřestával zajímat další aktéry především z kulturní sféry. Na počátku milénia se tak poválečné události v Brně staly také námětem několika uměleckých aktivit. V roce 2005 vzniklo v rámci projektu Perzekuce.cz, mapujícího různé poválečné excesy spojené s nuceným vysídlením německého obyvatelstva, v pražském divadle Fabrika divadelní představení Miroslava Bambuška *Útěcha polní cesty*, inspirované událostmi „brněnského pochodu“. Přímo v Brně se pak 1. října 2005 v rámci uvedeného projektu uskutečnila prezentace materiálů publikovaných na téma pochodu nazvaná *Polemika o vyvedení Němců z Brna 30. 5. 1945*. Divadelníci z okruhu Bambuškova souboru v ní četli dobové texty i pozdější materiály k této látce, poté následovala diskuze s pamět-

níky a historiky. Akce konaná na hradě Špilberk přilákala však asi jen deset účastníků z řad širší veřejnosti.¹⁷

Uměleckou aktivitou, která se mnohem více zapsala do povědomí obyvatel (nejen Brna) a která se zároveň stala restartem zvýšeného zájmu o dějiny německé menšiny v Brně, byl román spisovatelky Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*, vydaný v brněnském nakladatelství Host v roce 2009. Byť se téma poválečného nuceného vysídlení Němců v polistopadové próze neobjevilo poprvé,¹⁸ byl právě Tučkové román u čtenářské a odborné literární obce ceněn jako jeden z nejzdařilejších, což dokládá řada literárních ocenění. Vydání knihy, jež významně zpopularizovalo téma „brněnského pochodu“ u širší veřejnosti, však nebylo první aktivitou spisovatelky na poli přiblížení této problematiky. V době přípravy románu se Tučková rozhodla projít si stejnou cestu, jakou museli absolvovat vyhánění Němci z Brna, aby skrze vlastní prožitek mohla lépe pochopit okolnosti celé události. Společně s historikem Davidem Kovaříkem zrekonstruovali trasu pochodu, která vedla z brněnského Mendlova náměstí do Pohořelic k památníku zemřelých brněnských Němců a s několika přáteli tuto téměř třicetkilometrovou cestu podnikli během noci z 15. na 16. června 2007, Tučková navíc s kočárkem a těžkým batohem. Jejich noční pochod se stal předmětem do té doby nebývalého mediálního zájmu, autorka poskytla během cesty několik rozhovorů do novin i rozhlasu, celou cestu navíc dokumentovalo zpravodajství České televize, které pak o této akci natočilo reportáž zařazenou do hlavních televizních zpráv.¹⁹ Podobný mediální zájem přišel také bezprostředně po vydání samotného románu. Mladá brněnská spisovatelka tak dokázala téma „brněnského pochodu“ dostat do povědomí širší veřejnosti více, než se to podařilo všem historikům, novinářům nebo aktivistům v předchozím období. Podle předlohy její knihy vzniklo také stejnojmenné divadelní představení, publikace se stala inspirací k natočení filmového dokumentu *Also los Gerta* (2010).

Je třeba ovšem připomenout, že Tučková nebyla průkopnicí ve věci popularizace poválečných událostí a první, koho napadlo vydat se po cestě „brněnského pochodu“. Jen o pár týdnů dříve, než Tučková s přáteli podnikla mediálně sledovaný výlet do Pohořelic, uskutečnil tehdejší student germanistiky Jaroslav Ostrčilík první ročník pietní *Pouti smíření* z Brna na stejné místo. Cílem akce bylo připomenout neblahou událost a vyplnit tak informační deficit, který dle osobního mínění pořadatele akce v této

otázce ve veřejnosti stále ještě panoval. V dalších letech, pravděpodobně i s přičiněním ohlasu na obdobnou aktivitu Tučkové, začala být *Pout' smíření* postupně sledována ze strany médií a přibývalo také jejich účastníků. Od roku 2010 se ve spolupráci s tehdy ještě existujícím Fórem pro česko-rakouský dialog začal realizovat také doprovodný program s názvem *Společná minulost*, který obsahoval různé výstavy, autorská čtení a večery s pamětníky.²⁰

Další významný posun bylo možné zaznamenat v roce 2015 v souvislosti se 70. výročí konce druhé světové války. Iniciativy se tentokrát chopila skupina brněnských intelektuálů, studentů a umělců, kteří k výročí připravili řadu aktivit. Ty již našly významnou podporu také ze strany brněnské politické reprezentace, což byl výrazný posun oproti předchozím letům. Právě politická podpora, kterou zajistili především příslušníci nové generace brněnských radních a zastupitelů z hnutí Žít Brno, vytvořila prostor pro vznik městem vyhlášeného *Roku smíření*.

Středobodem různorodého kulturního programu *Roku smíření* se stal již tradiční pietní pochod, který však tentokrát vyšel opačným směrem, a to z Pohořelic do Brna, aby tak symbolicky evokoval návrat vymístěné etnické skupiny (Šmídová 2010: 59–87). Oproti jiným letům se zvýšil počet účastníků, největší skupinu tvořili mladší lidé především z řad studentů. Dalšími významnými aktéry se stali přímí svědci pochodu, kteří sice tvořili velmi malou skupinu, svými vzpomínkami však celé akci dodávali na autenticitě. Tradičně se účastnilo několik členů brněnské německé menšiny a přijížděli také nuceně vysídlení Němci, jejichž počet se rok od roku zvyšoval. Značná politizace této vzpomínkové akce vedla k tomu, že od roku 2015 se jí aktivně účastní rovněž politické elity – zástupci města Brna, diplomaté či reprezentanti spolků německé menšiny v České republice i vysídleneckých organizací v Německu a Rakousku. Tento zájem souvisel především s přijetím dokumentu *Deklarace smíření a společné budoucnosti* (2015), ve kterém brněnská radnice zformulovala nové stanovisko k „brněnskému pochodu smrti“ a vyjádřila „upřímnou lítost“ nad touto událostí. V některých domácích i zahraničních médiích byl tento akt vyrovnávání se s poválečnou minulostí interpretován jako „skutečná omluva“ města Brna za vysídlení zdejších Němců po druhé světové válce. Ze strany brněnské metropole jasně zaznělo, že multietnická historie města není již chápána jako „zátěž“ a že se město staví své traumatické minulosti čelem. Na základě tohoto vyjádření se zvláště v němec-

kých vysídleneckých kruzích začal vytvářet obraz Brna jakožto prvního a příkladného města, které je pozitivním dokladem současného česko-německého dialogu.²¹

V roce 2016 byla původní aktivita *Roku smíření* rozšířena o kulturní festival *Meeting Brno*, který by měl zahájit tradici pravidelných každoročních vzpomínkových akcí na různé historické události spojené s městem Brnem a měl by se dotýkat i aktuálních společenských témat. První ročník proto akcentoval otázku „ztráty a nalezení domova“, přičemž otázku nucených migrací z minulosti organizátoři propojili se současnou problematikou tzv. migrační krize. Obě akce získaly značnou publicitu i za hranicemi moravské metropole. Na brněnské aktivity se pokusilo navázat pražské sdružení Antikomplex společně s německou partnerskou organizací Ackermann-Gemeinde projektem *Smíření 2016*. Tento smířčí diskurz měl politické důsledky také na celostátní úrovni. Právě v roce 2016 se zúčastnil každoročního Sudetoněmeckého dne historicky první zástupce české vlády, ministr kultury Daniel Herman, který ve svém projevu odsoudil uplatnění kolektivní viny a vyslovil „politování“ nad poválečnými zločiny.²² Gesto smíření a kritické zhodnocování minulosti bylo možné zaznamenat i na sudetoněmecké straně. O rok předtím se Sudetoněmecké krajanské sdružení rozhodlo vypustit ze svých stanov „majetkové nároky“ vůči České republice a „práva na návrat do vlasti“. Čelní představitel této organizace Bernd Posselt již v roce 2010 „prosil o odpuštění“ v Lidicích (Nosálková 2010).

Lze konstatovat, že lidem z iniciativy *Roku smíření* a festivalu *Meeting Brno* se podařilo to, o co neúspěšně usilovalo již o patnáct let dříve sdružení MIP, tedy zpopularizovat téma poválečného „odsunu“, dostat jej do širší debaty a učinit z něj prostředek smířlivého česko-německého dialogu zpečetěné „upřímnější“ lítostí představitelů města, ze kterého byla po druhé světové válce za trýznivých podmínek nuceně vysídlena většina jeho německého obyvatelstva. Při srovnání obou iniciativ je zřejmé, že lidé kolem *Roku smíření* postupovali při prezentaci svých aktivit mnohem citlivěji a uvážlivěji. Dokázali tak oslovit širší veřejnost než tehdy poněkud „horlivější“ studenti z MIP. Významným rozdílem byla také zřejmá politická podpora současnému úsilí od některých představitelů brněnské radnice včetně primátora Petra Vokřála, které se tehdy aktivistům MIP nedostávalo.

Aktivity *Roku smíření* a festivalu *Meeting Brno* se ovšem staly rovněž terčem kritiky a odsouzení některých

politických a zájmových skupin. Halasným kritikem je např. komunistický zástupitel Jiří Hráček, který ač věkem vrstevník lidí kolem *Smíření*, vede ostrou kampaň proti těmto aktivitám a obviňuje své protivníky z „přepisování historie“ a „revanšismu“ (Hráček 2016). Proti dialogu s vysídlenými Němci a upomínání poválečného „odsunu“ nekompromisně vystupují – a to platí i v případě „brněnského pochodu“ – také zástupci Klubu českého pohraničí (KČP). Toto ultralevicové a nacionalistické uskupení sdružující především bývalé příslušníky československé pohraniční stráže usiluje o obranu tzv. českých zájmů v pohraničí. V rámci plnění svého úkolu se snaží zamezit „odnárodňování zejména mladé generace“ a ohrazuje se proti deformaci tradičního národního výkladu dějin (Stanovy KČP 2014).

Z tohoto pohledu se kultura vzpomínání na německou minulost v českém prostředí jeví jako dynamický proces plný konfliktů a zápolení o interpretaci dějin. Místa paměti věnovaná německým obětem se stávají zdrojem enormního společenského napětí, v němž si navzájem konkurují diskurzy válečného a raného poválečného bezpráví a dochází ke snahám o hierarchizaci utrpení. Ukazuje se tak, jak obtížné je připustit, že „*soucit s jedněmi nemusí jít na úkor soucitu s ostatními. A pokud jedna skupina získá uznání, nemusí ta druhá o uznání přijít*“ (Kraus 2015: 48). Na straně druhé zvýšený zájem, který je v současné době česko-německým vztahům přikládán, odráží stále naléhavou potřebu aktivně zpracovávat událost poválečného „odsunu“. Traumatická minulost, která se veřejně otevřela v porevolučním období, až na skromné výjimky však převážně řešena strategií „tlustých čar“ (Šmídová 2010: 60), se znovu ukázala jako aktuální. Narazili jsme tak na dvojí paradox: snahy o vyrovnání se s minulostí přicházejí v době mizení posledních pamětníků a je to převážně mladá generace, která – přestože nemůže pochopit historické události skrze vlastní prožitou zkušenost – je přesto, nebo právě proto schopna smířčích gest. Soudobé praktiky veřejného vzpomínání, jež jsme si přiblížili, jsou dokladem kulturněpaměťových změn, které se po listopadu 1989 v českých zemích odehrály. Proces pluralizace české kolektivní paměti, která se rozšiřuje o perspektivy dalších etnických skupin včetně paměti německy hovořícího obyvatelstva, se však neobešel bez konfliktů. Především zpřítomňování tragických událostí 20. století jsou dodnes zdrojem celospolečenského napětí, zároveň však slouží jako prostor k překonávání a vyrovnání se s traumatickou minulostí.

Článek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 16-19041S „Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin“.

POZNÁMKY:

1. V rámci označení procesu nucené migrace Němců panuje nejednotný slovník, který odráží odlišnou interpretaci této historické události. Zatímco v německojazyčném prostředí zdomácněl pojem „vyhnání“ (*Vertreibung*), který odpovídá subjektivní zkušenosti vysídlených osob, na české straně se prosadil pojem „odsun“ (*Abschub*), kterým je vyjádřena „historická nutnost“ tohoto aktu (Hahnová 1999: 158–160). V tomto textu se proto přikláním k označení nucené vysídlení/migrace, oba předchozí pojmy uvádím v uvozovkách. V případě tzv. divokých odsunů používám označení vyhnání bez uvozovek.
2. Halbwachsovo pojetí kolektivní paměti je sociálně konstruktivistické. Z tohoto pohledu se jak individuální, tak kolektivní vzpomínky utváří skrze sociální interakce a komunikaci mezi jedinci. Tento koncept dále rozvádí manželé Assmannovi, kteří rozlišují komunikativní a kulturní formu kolektivní paměti. Zatímco v prvním případě se jedná o komunikativně předávanou minulost, která se váže na žitou historickou zkušenost svých nositelů, v případě kulturní paměti se generační vzpomínání přesahuje a směřuje až k mytickým počátkům. Jejím úkolem je transgenerační přenos vzpomínek prostřednictvím vnějších médií, jakými jsou texty, obrazy, monumenty či obřady (Assmann 2001: 46–53).
3. Zákon č. 115/1946 Sb. – Zákon o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků.
4. Znamé se staly především *Tézy o vysídlení československých Nemců*, které v roce 1978 publikoval v pařížském exilovém časopisu *Svědectví* slovenský historik Jan Mlynárik. Tento text, který v disidentských kruzích vyvolal rozsáhlé diskuze a polemiky, je dodnes považován za jeden z prvních pokusů o prolomení tabuizované minulosti v podmínkách komunistické diktatury.
5. „Vyhnaneckým diskurzem“ je zde míněn veřejný diskurz Sudetone německého krajského sdružení (*Sudetendeutsche Landsmannschaft*), které ovšem zdaleka nereprezentuje všechny německé vysídlence z Československa, nýbrž pouze organizovanou část této skupiny. Po roce 1989 lze sledovat zahájení aktivní zahraniční politiky tohoto sdružení, která do roku 2016 obsahovala také prosazování majetkových požadavků vůči České republice.
6. O platnosti Zákona č. 292/2004 Sb. o zásluhách Edvarda Beneše se vedou spory. Odmítl ho senát a nepodepsal ho ani tehdejší prezident Václav Klaus.
7. V roce 1992 byla přijata *Smlouva mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci* (tzv. Smlouva o přátelství), v roce 1997 *Česko-německá deklarace*, která vyústila ve vznik Česko-německého fondu budoucnosti (FB) a Česko-německého diskuzního fóra. FB od roku 1998 finančně podporuje projekty s česko-německou tematikou a realizuje tzv. sociální projekt pro odškodnění obětí nacismu.
8. Uvedená statistická data byla převzata z výzkumného šetření *Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR*. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/mezinarodni-vztahy>> .
9. *Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*. Projekt realizovalo Ministerstvo zahraničních věcí ČR, jeho řešiteli byly Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Národní archiv a Muzeum města Ústí nad Labem. Projekt provázela řada aktivit na poli publikačním, vzdělávacím a výstavním (blíže viz Kocian – Čermáková 2009).
10. V samizdatu šířená Příhodova kniha *Ztracené dějiny* (1991) obsahující kritické úvahy o stavu pohraničí, které doplňovaly fotografie od Josefa Platze, se stala jedním z prvotních impulsů pro vznik této organizace.
11. Z další produkce tohoto sdružení např. Matějka 2010 a Scholl-Schneider – Schneider – Spurný 2010.
12. Z realizovaných projektů lze jmenovat *Živou paměť Liberec – Reichenberg, Rakovnické Sudety, Žijící paměti aneb Hlasy pamětníků Slavonice Zlabings, Znovuobjevené Krušnohoří* a mnoho dalších.
13. Výzva MIP se nachází v osobním archivu autorky.
14. *Zpráva o dosavadní činnosti a závěrech pracovní komise*, nepublikovaný dokument. Zpráva se nachází v osobním archivu autorky.
15. *Důvody a důsledky výzvy*. Dokument se nachází v osobním archivu autorky.
16. Dokument se nachází v osobním archivu autorky.
17. Rozhovor s Davidem Kovaříkem vedený v Brně 14. 11. 2016.
18. Tématu nuceného vysídlení Němců se v české próze věnovala již řada autorek a autorů. Nejnověji např. Katalpa (2012) či Denemarková (2006).
19. Rozhovor s Davidem Kovaříkem vedený v Brně 14. 11. 2016.
20. Rozhovor s Jaroslavem Ostrčilíkem vedený v Praze 29. 8. 2016.
21. Rok smíření byl v Německu oceněn i na celostátní úrovni (taz 2016).
22. Lítost za poválečná příkoří sudetským Němcům vyjádřil již v roce 2013 při své návštěvě Bavorska i tehdejší premiér Petr Nečas.

LITERATURA A PRAMENY:

- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš (eds.) 2010a: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Češi a Němci do roku 1945*. Středokluky: SUSA.
- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš (eds.) 2010b: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky: SUSA.
- Assmann, Aleida 2006: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck.
- Assmann, Aleida 2013: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München: C. H. Beck Verlag.
- Assmann, Jan 2001: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.

- Beneš, Zdeněk (ed.) 2002: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery.
- Berek, Matthias 2009: *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Burke, Peter 2006: *Variety kulturních dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Denemarková, Radka 2009: *Peníze od Hitlera*. Brno: Host.
- Domnitz, Christian 2007: *Zápas o Benešovy dekrety před vstupem do Evropské unie. Diskuze v Evropském parlamentu a v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR v letech 2002–2003*. Praha: Dokořán.
- Dvořák, Tomáš 2010: Brno a německé obyvatelstvo v květnu roku 1945. Pokus o anatomii historické (ne)paměti. In: Arburg, Adrian von a kol.: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská.
- Echterhoff, Gerald – Saar, Martin 2002: Einleitung. Das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses. In: Echterhoff, Gerald – Saar, Martin (eds.): *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH.
- Filip, Ota 1990: Mlčící mrtví pod jetelinou Pohořelic. *Reportér* 20, č. 5, příloha.
- Hahnová, Eva 1999: *Sudetoněmecký problém. Obtížné loučení s minulostí*. Ústí nad Labem: Albis international.
- Halbwachs, Maurice 1925: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel.
- Hertl, Hanns – Pillwein, Erich – Schneider, Helmut – Ziegler, Karl Walter 2001 (eds.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha: Dauphin.
- Hockerts, Hans, Günter 2002: Zugänge zur Zeitgeschichte. Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft. In: Jarausch, Konrad H. – Sabrow, Martin (eds.): *Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main: Campus, s. 39–73.
- Katalpa, Jakuba 2012: *Němci*. Brno: Host.
- Kocian, Jiří – Čermáková, Barbora (eds.) 2009: *Němečtí odpůrci nacismu v Československu. Zpráva o výsledcích projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Komise shromáždí fakta k odsunu Němců. 2000. *Rovnost* 10, č. 132, 7. 6., příloha Brněnský deník, s. 4.
- Kopeček, Michal – Kunštát, Miroslav 2003: Sudetoněmecká otázka v české akademické debatě po roce 1989. *Soudobé dějiny* 3, s. 293–318.
- Kovařík, David 2005: Brněnský pochod smrti 1945. Mýty a skutečnost. In: Fajmon, Hynek – Hlousková, Kateřina (eds.): *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 63–79.
- Kraus, Marita 2015: Hranice, migrace, domov. In: Fass, Peter – Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Odchody a návraty. Vzpo-
mínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha: Antikomplex, s. 10–31.
- Kreisslová, Sandra – Novotný, Lukáš 2015: *Kulturní život německé menšiny v České republice*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta.
- Laurin, Petra – Nováková, Irena – Petrásková, Christa 2016: *Osudy Němců z Jizerských hor v letech 1945–1948*. Liberec: Nakladatelství Bor.
- Lindner, Johanna – Malecha, Corrina 2013: *Zůstali tu s námi. Příběhy českých Němců = Bei uns verblieben. Geschichten tschechischer Deutscher*. Praha: Antikomplex.
- Liška, Ondřej – Konečný, Martin 2001: Evakuace, nebo etnická čistka? *Literární noviny* 12, č. 22, 30. 5., s. 1, 4.
- Matějka, Ondřej (ed.) 2010: *Tragická místa paměti. Průvodce po historii jednoho regionu = Tragische Erinnerungsorte. Ein Führer durch die Geschichte einer Region: 1938–1945*. Praha: Antikomplex.
- Mouralová, Blanka – Šícha, Jan 2012: Das museum einer nahezu abwesenden Minderheit. In: Lozoviuk, Petr (ed.): *Visualiserte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, s. 151–165.
- Mlynárik, Jan 1978: Tězy o vysídlení československých Němců. *Svědectví* 57, s. 105–122.
- My a Němci. Brněnský pochod smrti. 1990. *Proglas* 1, s. 69–80.
- Nováček, Silvester 1996: *Vystěhování Němců z Brna a odsun z jihomoravského pohraničí. Drang nach Westen*. Říčany u Prahy: Orego.
- Piverka, Walter 2006: *Býti Němcem = Deutsch zu sein*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Příhoda, Petr 1991: *Ztracené dějiny*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Scholl-Schneider, Sarah – Schneider, Miroslav – Spurný, Matěj 2010: *Sudetské příběhy. Vyhnaní, starousedlíci, osídlenci*. Praha: Antikomplex.
- Staněk, Tomáš 1993: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Staněk, Tomáš 2005: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Šenkýř, Miloš 2000: Studentské sdružení stále trvá na omluvě. *Rovnost* 10, č. 140, 16. 6., příloha Brněnský deník, s. 5.
- Šmídová, Olga 2010: Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“. *Sociální studia* 1, s. 59–87.
- Škrábek, Josef 2006: *Včerejší strach. Jaké to bylo mezi Čechy a Němci? A jaké to bude...?* Praha: Vyšehrad.
- Svědkové zamlčené minulosti = Zeugen der verschwiegenen Vergangenheit*. 1995. Praha: Prago Media.
- Tomášek, Marcel 2004: Paradox vymístění. Příspěvek k posttotalitní reflexi vztahů se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů. *Sociální studia* 2, s. 129–154.
- Tučková, Kateřina 2009: *Vyhánění Gerty Schnirch*. Brno: Host.
- Žampach, Vojtěch 1996: Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelicích 1. 6. – 7. 7. 1945. In: *Jižní Morava. Vlastivědný sborník*. Sv. 35. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 173–239.

LEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/mezinarodni-vztahy>> .
- Deklarace smíření... 2015: „Deklarace smíření a společné budoucnosti.“ *Žít Brno* [online] 20. 5. 2015 [cit. 21. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://www.zitbrno.cz/deklarace-smireni-a-spolecne-budoucnosti/>> .
- Hojda, Zdeněk 2008: „Datum narození je naše jediná historická výbava... Rozhovor s Aleidou Assmannovou o historické paměti, kolektivním zamlčování a politice.“ *Dějiny a současnost: kulturně historická revue 4* [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://dejiny.nln.cz/archiv/2008/4/datum-narozeni-je-nase-jedina-historicka-vybava->>> .
- Hráček, Jiří 2016: „Kdo ve skutečnosti přepisuje historii?“ *Parlamentní listy.cz* [online] 11. 5. [cit. 1. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.parlamentnilisty.cz/profily/Jiri-Hracek-7643/clanek/Kdo-ve-skutecnosti-prepisuje-historii-69535>> .
- MF DNES – Pavelková, Andrea 2001: „Omluva za odsun vyvolává spekulace“. *iDnes.cz* [online] 4. 6. [cit. 21. 9. 2016]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/omluva-za-odsun-vyvolava-spekulace-d6k-/domaci.aspx?c=A010604_184241_brno_zpravy_dmk> .
- Nosálková, Tereza 2010: „Posselt se uklonil v Lidicích. Prosíme o odpuštění, řekl.“ *Lidovky.cz* [online] [cit. 15. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/posselt-se-uklonil-v-lidicich-prosime-o-odpusteni-rekl-pgf-/zpravy-domov.aspx?c=A101117_152710_in_domov_mev> .
- (taz) 2016: „Německý prezident Gauck v projevu ocenil brněnský Rok smíření i primátora Petra Vokřála.“ *Brno.cz* [online] 5. 9. [cit. 25. 10. 2016]. Dostupné z: <<https://www.brno.cz/brno-aktualne/co-se-deje-v-brne/a/nemecky-prezident-gauck-v-projevu-ocenil-brnensky-rok-smireni-i-primatora-petra-vokrala/>>> .
- Stanovy KČP 2014: „Stanovy Klubu českého pohraničí.“ *Klub českého pohraničí, z. s.* [online] 17. 8. 2014 [cit. 20. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://www.klub-pohranici.cz/stanovy-kcp-z-s/>> .

Summary

„The displacement“ of Germans in Czech commemorative culture

The focus of the study is on the issue in what manner the Czech society treats the post-war forcible displacement of German-speaking inhabitants. After decades of taboo on the side of Communist regime, opportunities opened up after 1989 to revise the Czech-German coexistence, and gradually the commemorative culture of the “displacement” was formed. The text follows both official political attitudes to the German past, and the public reminding thereof as well as its presentification initiated “from below”. It turns out that especially the commemoration of tragic events related to forcible persecutions of Germans during the so-called wild resettlements becomes a source for the dispute between the different imagines of the past and the all-societal tension; at the same time, however, such acts of collective recollections serve as a means to overcome the traumatic past and be equal with it. The complicated process of facing up to the “displacement” of Germans is illustrated with a particular example of the public reminding of the so-called Brno death march.

Key words: Forcible displacement of Germans; commemorative culture; collective memory; facing up to the past; the Brno death march.